

παραλογίζονται ἐτυμείθισαν νὰ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ ἄρατὰ καὶ ψη·
λαφητὰ, μόνον τὴν πεῖραν, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους, οἵτινες μυκτηρίζουσι τὴν με·
ταφυσικὴν (ὅπερ ἀπαλλάσσει αὐτοὺς τοῦ κήπου τοῦ νὰ νοήσωσιν αὐτήν) καὶ
οἵτινες τὴν περιφρονητικὴν ἀμφισβολίαν ἐκλαμβάνουσιν ὡς δείγμα δυνάμεως
καὶ ὑπεροχῆς. Ἡ ἀπὸ πεντηκονταετίας τερματικὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν
ἐνῆπιυξις συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ συστήσῃ μέθοδον ἀρμόζουσαν
αὐταῖς, ἥτοι τὴν μέθοδον τῆς παρατηρήσεως καὶ νὰ πείσῃ τοὺς ἐπιπολαίους
ὅτι μόνη ἡ μέθοδος αὕτη δύναται νὰ φέρῃ εἰς ἐξαγόμενα θετικά. Προσθε·
τέον δὲ ὅτι ἡ ἀποτυχία τῶν μεγάλων μεταφυσικῶν συστημάτων, ἅτινα ἀνε·
φάνησαν καὶ ἐξηφανίσθησαν κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα συνέτειναν εἰς τὴν
μείζονα ἐξάπλωσιν τοῦ θετικισμοῦ καὶ ἐμείωσαν, τὸ γε νῦν, τὸ κῶρος τῆς
φιλοσοφίας.¹

Τελευτῶν ἐκφράζω, κύριε, ἀναπιφυλάκτως τὴν πεποιθήσιν μου, ὅτι σύ·
στημα τοιοῦτο φιλοσοφικόν, ὅπερ ἀποκόπτει ριζηδὸν τὰς πτέρυγας τῆς φαν·
τασίας, περιορίζει τὸν ἄπειρον τοῦ ἀνθρώπου καθ' ἐντὸς τοῦ στενοῦ τῶν πέντε
αἰσθήσεων κύκλου, ὑποσκάπτει αὐτὰς τὰς βῆσεις τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθι·
κῆς καὶ τίθησι τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τὰ ἄλογα ζῶα βαθμίδα,
ὅτι σύστημα τοιοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατισχύσῃ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ,
ἣτις ἐγέννησε τοὺς ἀθανάτους ἰδρυτὰς τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, τοὺς Σωκρά·
τας, τοὺς Πλάτωνα, τοὺς Ἀριστοτέλεις.

I. ΜΟΣΧΑΚΗΣ.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΚΑΙ ΗΘΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΖΩΝΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΚΡΟΥΣ

(Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ τοῦ Francisque Bouillier).

Τρεῖς στιγμᾶς πρέπει νὰ διακρίνωμεν, ἐὰν ἐπιτρέπεται μοι τοιαύτη ἐκ·
φρασις, ἐν τοῖς πάθεσι, τοῖς διαδεχομένοις ἐν ἡμῖν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι ὅτι ὁ
θεῖνα, μᾶλλον ἢ ἔττον γνωστὸς ἡμῖν, ἀπεβίωσεν. Κατὰ τὴν πρώτην στιγ·
μὴν κυριευόμεθα ὑπὸ ἐκπλήξεως καὶ ἐκστάσεως· κατὰ τὴν δευτέραν ἔρχον·
ται αἱ μέμψεις καὶ ἀντεγκλήσεις κατὰ τοῦ τεθνεῶτος, ἐνόχου διότι ἀφῆκεν
ἐξυτὸν ἀποθανεῖν· ἡ δὲ τρίτη ὅλως ἀφιερῶται τῷ οἴκτῳ καὶ τῷ ἔλεει.

¹ Poitou, les philosophes français contemporains. σ. 120.

Α'

Ἐν πρώτοις, ὡσεὶ προσβολὴν δεχόμεθα ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ καὶ εἰδός τι ἀπορίας καταλαμβάνει ἡμᾶς. Ἐκπληττόμεθα, ἐπιμεμφομέθα. Πῶς, πρὸ τινων ἐβδομάδων, πρὸ τινων ἡμερῶν, συνηγήθημεν ἐν τῇ δεῖνᾳ οἰκίᾳ, ἐν τῇ δεῖνᾳ ἑσπερινῇ συνομιλίᾳ, ἐν τῇ Λέσχῃ, ἐν τῷ περιπάτῳ, συνδιελέχθημεν μετ' αὐτοῦ, ἤσθις καλῶς, ἦτο φαιδρὸς, ἐβόδιζεν εὐθέτως καὶ στερεῶς, ἐφαίνετο ὑγιέστερος, οὐδὲν προκαισθανόμενος, καὶ ἰδοὺ ἀπεβίωσε.

Μετὰ πόσον ἰσχυρὰς καὶ εὐγλώττου οἰκειότητος ὁ Βοσσουέτος περιέγραψε τὴν βαθεῖαν ἐκπλήξιν τῆς πρώτης ταύτης στιγμῆς: «Ἐν πάσαις ταῖς κηδεύαις ἄλλο δὲν ἀκούετε εἰρῆ λόγον ἐκπλήξεως, διότι ὁ θνητὸς αὐτὸς ἐξέλιπεν ἕκαστος ὑπομνησθεταὶ πρὸ πόσου χρόνου συνδιελέχθη μετ' αὐτοῦ, περὶ τίνος ὁ μακκρίτης ὠμίλησεν αὐτῷ, καὶ αἴφνης ἀπέθανεν».

Ἀνευλάβειά τις ὑφίσταται μετὰ τοῦ λόγου τοῦ Βοσσουέτου ν' ἀναφέρωμεν τὸ ἄσμάτιον τοῦ Mr de la Palisse, ἀλλ' ἡ κατάπληξις ἦν αἰσθανόμεθα ἐπὶ τῇ μεταβιβάσει τινὸς ἀπὸ τῆς ζωῆς εἰς τὸν θάνατον, εὐρίσκεται τόσον ζωνηρῶς ἐκπεφρασμένη, εἰ καὶ ὑπὸ σχῆμα δημῶδες καὶ κωμικόν, ὥστε παραβλέπω τὰ πρέποντα. Ἐκ τῶν στροφῶν πρὸς τιμὴν τοῦ γελοίου τούτου προσώπου, μία τῶν περιφημοτέρων εἶναι ἡ ἐξῆς:

«Ἐν τέταρτον τῆς ὥρας πρὸ τῆς τελευτῆς του,
«εὐρίσκετο ζῶν ἔτι».

Οἱ στίχοι οὗτοι προκαλοῦσι γέλωτα, ἀλλὰ μεθ' ὁποίας σοβαρότητος, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀρέξεως πρὸς γέλωτα ἢ πρὸς πρόκλησιν γέλωτος, καὶ δι' ὕφους ὅπως πεπεισμένου ἀναλαμβάνομεν δι' ἑαυτοῦς, ἀναπτύσσομεν ἠδέως αὐτὸ τοῦτο τὸ γελοῖον ἄξιωμα μετ' ἀπειρῶν ποιητικῶν, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν πάντοτε τὸ αὐτό! Ποσάκις ἀκούομεν μικροῦς ἐπιταφίους λόγους πρὸς χρῆσιν τοῦ κοινοῦ, οἵτινες εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον ἡ ἀνάπτυξις αὐτοῦ! Τῇ ἀληθείᾳ κλίνομεν σχεδὸν νὰ πιστεύσωμεν, ὡς ἀγριζὶ τινες φυλαὶ τοῦ ἐνδοτέρου τῆς Ἀφρικῆς, περὶ ὧν γίνεται μνεῖα ἐν τῇ περιηγήσει τοῦ Marquis de Compiègne, ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι φυσικὸν πρᾶγμα, ἀλλ' ἀποτέλεσμα κακῆς τινος μοίρας, μαγγανείας τινός, ἧς βεβασίως ἐγένετο θῦμα ὁ ἐξαιφνης ἐξαφανιζόμενος ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν ζώντων.

Ὅπως δὴποτε, μετὰ τῆς πρώτης ταύτης συνκίσθησιν, ἄλλη διαδέχεται αὐτήν· μόλις δὲ ἀνενηύκαμεν ἐκ τῆς πρώτης προσβολῆς, μόλις συνήλθομεν ἐκ τῆς ἐκπλήξεως εἰς ἣν ἐνέβαλεν ἡμᾶς ἡ λυπηρὰ ἀγγελία, καὶ ἀφοῦ, οὕτως εἰπεῖν, ἐψηλαφίσθημεν ἵνα καλῶς πεισθῶμεν ὅτι δὲν προσέβαλεν ἡμᾶς τὸ πλησίον ἡμῶν δυστυχές συμβάν, τότε ἐπέρχεται ἐν ἡμῖν εἰδός τι αἰφνιδίως ἀντιδράσεως. Διὰ ταχυτάτης παλιμβουλίας στρεφόμεθα κατὰ τοῦ

δυστήνου ὅτις διὰ τοῦ ἐπαχθοῦς θανάτου του, εἰ καὶ πάντῃ ἀθῶως, τοσοῦτον ἐτάρξεν ἡμᾶς, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, καὶ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως· αὐτὸν τότε αἰτιώμεθα ὡς ὑπεύθυνον μετὰ ἐκτάκτου ζωηρότητος, καὶ τὴν περίοδον τῆς ἐκπλήξεως καὶ τῆς ἀθυμίας δικδέχεται ἢ τῶν ἀντεγκλήσεων καὶ τῶν μομφῶν.

Πόθεν προῆλθεν ὁ θάνατος; τί ἐποίησεν ἢ μᾶλλον τί δὲν ἐποίησεν ἵνα περιπέσῃ τῆ νόσῳ, ἵνα ἀνοήτως ἀφήτῃ αὐτὴν νὰ προαδύσῃ, καὶ τέλος ἵνα καστῆ θανατηφόρος; ὁποῖαι λεπτομερεῖς καὶ αὐστηραὶ ἀπολογίαι ζητοῦνται παρ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ νεκρικοῦ του κραθιάτου! ὁποῖα ἀνάκρισις ἦτταν εὐνοϊκῆ, ἐμπαθῆς καὶ μετρίως εἰλικρινῆς ἐπὶ τῶν ἐλαχίστων πράξεων, τῶν ἐλαχίστων διαδημάτων, τῶν ἐλαχίστων ἀμαρτημάτων πρὸς τὴν ὑγιεινὴν καὶ τὴν ὀρθὴν δίκαιαν, τῶν ἐλαχίστων παραδόσεων τῶν ἰατρικῶν συνταγῶν, αἵτινες προηγήθησαν τῆς ἀσθενείας καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἤθελέ τις εἰπεῖν ὅτι τὸν ἐχθαίρομεν, ὅτι μνησικακοῦμεν κατ' αὐτοῦ, ἢ ὅτι προτιθέμεθα ν' ἀνακαλύψωμεν παντὶ σθένει τὸ ἔγκλημα καὶ τὸν ἔνοχον.

Καὶ ἀληθῶς, εἰ καὶ λεληθότως, ἀπεχθῶς ἔχομεν πρὸς αὐτὸν, ἐπειδὴ διὰ τοῦ παραδείγματός καὶ ἐν τῷ ἀτόμῳ αὐτοῦ, προέδωκεν οὕτως εἰπεῖν τὸ μυστήριον τῆς ἡμετέρας ἀδυναμίας, τῆς ἡμετέρας ὀνητῆς φύσεως. Ἐχθαίρομεν αὐτὸν διότι αἰφνιδίως διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πεπρωμένου ἐρώτισε τὸ ἡμέτερον διὰ φωτὸς δυσσιώνου.

Τὸ ὅτι ἀπέθικνε, ἰδοὺ τὸ πλημμέλημα του, ἰδοὺ τὸ πταίσμα του ἐνώπιον ἡμῶν, ὅθεν ἢ ἡμετέρα δυσθυμία ἐκδηλοῦται κατ' αὐτοῦ καὶ φθάνει ἐνίοτε μέχρι ἀγανακτήσεως ὄντως κωμικῆς. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων ἢ ἡμετέρα εὐήθεια κατ' οὐδὲν ἐλαττοῦται τῆς πρὸ μικροῦ, οἰκδῆποτε καὶ ἂν ὡσι τὰ σοφίσματα οἰκδῆποτε καὶ ἂν ἢ ἢ ἐπίβουλος ἐπιτηδειότης, ὧν κατηγοροῦμεν τὰδέξια ταῦτα θύματα, μὴ γνωρίζοντα ἐπιτυχέστερον νὰ φυλαχθῶσι τὸν θάνατον· ἐκ τούτου νέα ὅλη πηγάζει σειρά αἰσθήσεων, ἃς ὡσαύτως θέλομεν ἀναλύσειν φυσικῶς καὶ ἀκριβῶς.

Χωρὶς νὰ νοήσωμεν τοῦτο, φρονοῦμεν ἐν τῷ μυχιαϊκῷ τῆς ἡμετέρας καρδίας ὅτι ἀφείλομεν τῆ ἡμετέρῃ ἰσυχίᾳ, τῆ ἡμετέρῃ ἀσφαλείᾳ, ν' ἀποδείξωμεν τοῖς πᾶσιν, καὶ πρῶτον ἑαυτοῖς, ὅτι ὁ τεθνεὺς ἀπεβίωσεν ἔνεκα ὅλων εἰδικῶν αἰτιῶν, οὐδόλω ἀποβλεπουσῶν εἰς ἡμᾶς, ὅτι εἶχεν ὀργανικὸν ἐλάττωμα ἢ ἀδύνατον κατασκευῆν, ὅτι ἀφρέκτως ἔπταισεν εἰς τοὺς ἀπλουστάτους κανόνας τῆς ὑγιεινῆς, ὅτι τέλος πάντων ἐγένετο ἔνοχος λίαν ἀνοήτου πράξεως.

Διὰ τοῦτο, τὰ πάντα, ὡς δῆλον γίνεται, μεταχειρίζομεθα ὅπως ἐπιβάλλωμεν ἑαυτοῖς τοιαύτην πεποίθησιν: Ἐξετάζομεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του καὶ ἀνατρέχομεν, εἰ καὶ ἢ χρεῖα τὸ κλέσῃ, καὶ μέχρι τῶν προγόνων του, ἀκολουθοῦμεν αὐτῷ κατ' ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ· μετροῦμεν ἀνηλεῶς τὰ ἔτη καὶ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ, καὶ μέχρι τῶν φαρμάκων, ἅτινα ἐδέξατο ἢ ἀπεποιήθη νὰ δε-

χθῆ. Ὅποιος ἡλικίας ἦτο; εἶναι ἢ πρώτη γενομένη ἐρώτησις καὶ ἢ πρώτη ἐρευνα· ἢ ἀπάντησις μᾶς ἀφίνει σχετικῶς ἡσυχωτέρους ἢ ἀνησυχωτέρους, ὅταν ἀκούσωμεν ὅτι ἦτο νεώτερος ἢ πρεσβύτερος ἡμῶν.

Ἐὰν ἡ διαφορὰ τῆς ἡλικίας ἔτυχε πρὸς ὄφελος ἡμῶν, ἐὰν ὁ προηγηθεὶς εἰς τὸν τάφον ἦτο κατὰ τινα ἔτη πρεσβύτερος ἡμῶν, τότε κάλλιον ὑποφέρομεν τὸ παρασύμπτωμα τοῦ ἀλλοτρίου θανάτου, καὶ δεικνύομεν μείζονα ἀσφάλειαν, ἡρεμίαν καὶ ἐπισίκειαν. Μετὰ πόσης εὐαρεσκείας μηκύνομεν τὴν ἀπόστασιν τὴν χωρίζουσαν τὰς ἡμετέρας ψαράς τρίχας ἀπὸ τῶν λευκῶν ἐκείνου τριχῶν! ἤθελέ τις νομίσειν ὅτι αἰὼν ὅλος δίσταται, καὶ ὅτι ἐνώπιον ἡμῶν ἔχομεν εὐρὸ μέλλον, ὥστε νὰ μὴ περιμένωμεν παρομοίαν δυστυχίαν. Φαίνεται ἡμῖν ὅτι ὁ ἀτυχὴς νεκρὸς, καὶ ἂν εἶχε φωνήν, ἀδίκως ἤθελε μεμψιμοιρεῖν, ζήσας τὰ ἔτη τῶν πατριαρχῶν, ἐνῶ ἡμεῖς εἰσέτι εὐρισκόμεθα, εἰ μὴ εἰς τὴν πρώτην νεότητα, ἀλλὰ τοῦλάχιστον εἰς τὴν δευτέραν. Οὕτω, μᾶλλον εὐκόλως ἀποδεχόμεθα τὸν θάνατον ἀνδρὸς πλήρους ἡμερῶν· ἢ ἐκπληξίς δὲν εἶναι μεγάλη, ὁ φόβος καὶ ἡ συγκίνησις μέτρια· περὶ δὲ τοῦ νεκρικοῦ ἐγκωμίου του, τῆ ἀληθείᾳ ταχέως ἐγένετο, καὶ ἄνευ πολλῆς προσοχῆς τοῦ νὰ τὸ στολιζώμεν διὰ πολλῶν ῥητορικῶν σχημάτων, ἦτο ἤδη προβεβηκῶς τὴν ἡλικίαν, ἐξεπλήρωσε τὸ στάδιόν του· ἦτο ἤδη καιρὸς ν' ἀφήσῃ τὴν θέσιν εἰς ἄλλους· πρὸ πόσου ἤδη χρόνου ὁ δεῖνα τὸν περιέμενε; οὐχ ἦττον, καὶ πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν, δὲν παραλείπομεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἐὰν ἐπεμελεῖτο περισσότερο τῆς ὑγιείας του, διὰ καταλληλοτέρας διαίτης, ἔσως ἠδύνατο ἔτι πλέον νὰ ζήσῃ ὀλίγους ἐνικυτούς.

Ἐὰν ὅμως ἡμεῖς τύχωμεν πρεσβύτεροι, ἢ καὶ τῆς αὐτῆς ἡλικίας, τότε μετὰ σπουδῆς ἀλλάσσομεν γλῶσσαν, διότι ἄλλως ἠθέλομεν ἡμεῖς αὐτοὶ ψηφίσειν τὴν ἡμετέραν καταδίκην· ὅθεν ἀμέσως τῶν πραγμάτων ἐπιλαμβανόμεθα ὑπ' ἄλλην ἔποψιν· ἀλλὰ πρὶν ἢ προβῶμεν, προκατηρητέον αὐθις ἀπόσον τὸ ὕστατον τέρμα τοῦ βίου εἶναι εὐμετάβαλον καὶ ἄστατον, συμφῶνως πρὸς τὴν φαντασίαν, τοὺς φόβους, τὰς ἐλπίδας ἡμῶν, κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ κατὰ τὸ σημεῖον ἐξ οὗ θεωροῦμεν αὐτό, ὦ! πόσον προάγομεν ἢ πόσον ἀναποδίζομεν ἐπίσης τὸν ὠροδείκτην τοῦτον τοῦ χρόνου, τοσαῦτον στενωῶς ὠρισμένου τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, καθόσον ἐνδιαφερόμεθα ἡμεῖς ἢ ξένοι, καθ' ὅσον εἴμεθα μᾶλλον ἢ ἦττον προωδευμένοι εἰς τὴν ζωὴν! Εἰς τοὺς ξένους μετ' ἀμειλίκτης καὶ ἀταράχου αὐστηρότητος ἐφαρμόζομεν τοὺς λογιστικοὺς κανόνας τῆς πιθανῆς διαρκείας τῆς ἀνθρωπίνου ζωῆς, καὶ οὐδόλως φαινόμεθα αἰσθανόμενοι ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἐπίσης ἐφαρμόζονται εἰς ἡμᾶς αὐτούς.

Πῶς σκώπτομεν τὸν ἐξηκοντούτην, τὸν συλλαβόντα τὴν ἀλλόκατον ιδέαν νὰ ὑπογράψῃ μακρὸν συμβόλαιον! πῶς μεμφόμεθα τραχέως καὶ μετὰ παρησιας, τὴν ἀπρονοησίαν του! Μόλις καὶ μετὰ βίας, εἰ καὶ φίλοι αὐτοῦ, δὲν τῷ δίδομεν νὰ νοήσῃ ὅτι δὲν εἶναι ἔμφρων, καὶ ὅτι πολὺ δὲν ἀπέχει, εἰ καὶ τοῦτο δὲν συνέβη ἤδη, τοῦ νὰ γείνη παλίμπαις· μωκτηρίζομεν τὸ τολμηρὸν

τοῦτο συμβόλαιον, ἐν ᾧ ἐξ ἄλλου πλάττομεν ἡμεῖς αὐτοὶ σχέδιον ὡς ἂν εἴχομεν συμφωνήσει μετὰ τῆς ζωῆς νὰ μᾶς χάριση ὀλόκληρον αἰῶνα! Ἐν ἔλλειψει τῆς ἡλικίας, αἰτιώμεθα τὴν ἰδιοσυγκρασίαν καὶ τὴν ὑγιεινὴν κατάστασιν αὐτοῦ· ἦτο ἀσθενὴς καὶ ἄτονος, ἐν ᾧ ἡμεῖς εἴμεθα εὐρωστοί, τοῦλάχιστον τοῦτο φρονοῦμεν, καὶ πάντῃ ἀπηλλαγμένοι παρομοίου συμβάματος· ἦτο καχεκτικός, φιλάσθενος, εἶχε κακὴν ὀργάνωσιν· νῦν ἀνακαλύπτομεν ἐν αὐτῷ ἐλαττώματα κράσεως, ὀργανισμοῦ, ἄρρωστίας, ἅτινα οὐδέποτε πρότερον ἐφροντίζομεν ἰδεῖν· ἐφαίνεται τῷ ὄντι ὑγιής, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν ὄψιν· παρετηρήσατέ ποτε πόσον εἶχε παχὺν τὸν λαϊμὸν, ἢ τὸ στῆθος στενὸν ἢ πόσον ἦτο πληθωρικός; αὐτὸς ἦτο λίαν ἐρυθροπρόσωπος, ὁ ἕτερος σφύδρα ὠχρός· ὁ εἷς ἦτο ἰσχνός, ἐκεῖνος δὲ τόσο ἐυτραφής, ὥστε οὐδὲν καλὸν προεμήνευεν ἢ τοιαύτη πολυσαρκία. Τέλος, ἐὰν μὴ ἐπετύχομεν ν' ἀνακαλύψωμεν ἐν αὐτῷ σημεῖόν τι ἢ σύμπτωμα προγγέλλον μᾶλλον ἢ ἦττον πλησίον τὸν θάνατον, μένει ἔτι ἡμῖν ὡς τελευταῖον βοήθημα οἱ προπάτορές του, καὶ ἀναζητοῦμεν θανατηφόρον τινὰ ἀσθένειαν μέχρι τῶν παρελθουσῶν γενεῶν του· ἄρα γε ὁ πάππος ἢ ὁ προπάτωρ αὐτοῦ, ἢ ἄλλος τις τῶν συγγενῶν αὐτοῦ δὲν ἀπεβίωσεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ νοσήματος; ἦτο οἰκεῖον καὶ ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ ὄθεν, ἐὰν ἀπέθανεν, ὁ θάνατος ἐπέβη διότι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τρωτὸν τι μέρος, ὅπερ κολακευόμεθα ὅτι οὐδόλως ὑπάρχει ἐν ἡμῖν, ἐν ᾧ ἐγένετο ὁ αἴτιος τοῦ κακοῦ τοῦ ἀφαιρέσαντος αὐτόν· ἡμεῖς δὲ χάριτι θεῆς ἔσχουμεν προγόνους ὑγιεστάτους καὶ ἐκληρονομήσαμεν παρ' αὐτῶν στερεὰν κρᾶσιν, καὶ καλὸν ὄργανισμὸν, οὕτω τοῦλάχιστον φανταζόμεθα· διὸ καὶ δὲν ὑπακείμεθα τοσοῦτον ταχέως εἰς τοιαύτην δυστυχίαν.

Καὶ τοῦτο εἶναι ἀπλῶς τὸ πρῶτον μέρος τῆς δίκης ταύτης τῆς ἐρήμην ὑπὸ τῶν ζώντων πρὸς ἑἴδιον αὐτῶν ὄφελος κινουμένης κατὰ τῶν ἀποβιωσάντων· μετὰ τὴν ἡλικίαν, μετὰ τὴν κακὴν ἢ καχεκτικὴν κρᾶσιν, αἰτιώμεθα τὰς ἀπὸ τῆς ὑγιεινῆς παρεκτροπᾶς, τὴν ἔλλειψιν τακτικῆς διαίτης, προφυλάξεως, φρονήσεως ἐκ μέρους τοῦ θανόντος. Τώρα ἀληθῶς ἐξετάζομεν αὐτόν ὡς ὑπόδικον, καὶ αἰ μωμφαί, αἰ κατηγορίαι ἐπισωρεύονται μετὰ πλείστης ὀσσης σφοδρότητος. Ἐξαιπτόμεθα, ἐπιτιμῶμεν, ἀγανακτῶμεν. Διατί ν' ἀποθνήσκωμεν; ἂν ὑπάρχωσι μετὰξὺ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν φυσιολόγων διάφοροι περὶ τῆς ζωῆς θεωρίαι, ὡσαύτως ὑφίστανται διάφοροι καὶ περὶ τοῦ θανάτου. Μία βεβαίως τῶν παρδοξοτέρων εἶναι ἡ τοῦ Στάλ (Stahl), ἀπαδοῦ τῆς ψυχοκρατείας· αὐτὴ ἡ ψυχὴ, κατὰ τὸν Στάλ, ἡ ψυχὴ νοητικὴ καὶ λογικὴ, ἐποίησε τὸ σῶμα, διέπει τὰς λειτουργίας αὐτοῦ, ἐπιτηρεῖ ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ιδιότητες μετὰ θαυμαστῆς σοφίας. Ἀλλὰ εἰ οὕτως εἶχεν, δὲν ἔπραπε νὰ συνεπάγῃται, ὅτι ὑπὸ τόσο συνετὴν ὀδηγίαν ἔδει νὰ ᾄμεν ἀθάνατοι, ἐξαιρουμένων τῶν ἀπροσδοκῆτων συμβεβηκότων, ἢ τοῦλάχιστον προπεφυλαγμένοι ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν, εἰμὴ τοῦ θανάτου; Τοῦτου ἕνεκα ὁ Στάλ αἰσθάνεται ἐκυτὸν περιπεπλεγμένον ἐξ αἰτίας τοῦ θανάτου καὶ ἰδίως τῶν συχῶν

ἀσθενειῶν. «Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν φυσικὴν ἀνάγκην τοῦ θανάτου», τοιαύτην ἐπιγραφὴν φέρει κεφάλαιον τοῦ μεγάλου συγγραμμάτος τοῦ «Theorica Medica Vera». Οὐδεὶς φυσικὸς λόγος πηγάζων ἐκ τῆς ὕλης, ἐξηγεῖ, κατὰ τὸν Στάλ, διατί αἱ ζωτικαὶ κινήσεις παύουσιν ἐντὸς ὀρισμένου διαστήματος χρόνου. Ἐάν, ἐπὶ τινα καιρὸν, ἡ νοητικὴ ἀρχὴ κατῴρωσε κατὰ τὴν ἐντολὴν αὐτῆς νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ὑλικὴν φθορὰν, ἐάν ἐπὶ τινα καιρὸν ἀνεζωπύρησεν ὅ,τι ἐκινδύνευε νὰ κατατραφῇ, πῶς παύεται ἐνεργοῦσα; διατί, κατὰ τινα στιγμὴν ἀφίνει, ὡς ἀπονεναρκωμένος σκοπὸς, νὰ φθείρηται καὶ ἔπειτα ν' ἀπόλλυται ἡ μηχανὴ αὕτη ἢ ἐμπεπιστευμένη εἰς τὴν ἀγρυπνον αὐτῆς φυλακὴν; ὁ Στάλ περιέρχεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταστείλῃ ὀλίγον τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἐπαγρύπνησιν τῆς συνετῆς ταύτης ψυχῆς, τῆς ἐπιτηρούσης τὸ σῶμα, καὶ νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἀποπλανᾶται, χωρὶς καλῶς νὰ γινώσκῃ τὸν λόγον, κατὰ διαφόρους περιπτώσεις. Ἐάν λοιπὸν συνεχῶς ἀσθενῶμεν, ἐάν ἀποθνήσκωμεν, πταίει ἡ ψυχὴ, ἐγκαταλείπουσα τὸ καθήκον τῆς, δυστυχῶς ἐξασθενοῦσα, ἀποσπωμένη, ὀλιγωροῦσα, ἀπαυδῶσα, ἀνωμένη.

Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὰς πλείστας τῶν ἡμετέρων κρίσεων περὶ τῶν αἰτιῶν τοῦ θανάτου τινὸς εἴμεθα, λεληθότως πως, μᾶλλον ἢ ἤττον μαθηταὶ τοῦ Στάλ, ὅταν αἰτιώμεθα τὴν ἔλλειψιν ἐπιμελείας, διαγωγῆς, ἐπαγρυπνήσεως, φρονήσεως, ἀντὶ νὰ αἰτιώμεθα τοὺς νόμους τῆς φύσεως, ὅταν φαινόμεθα πιστεύοντες ὅτι τέλος πάντων δὲν παύει τις τοῦ ζῆν εἰμὴ ἐξ ἰδίας ἀπρονοησίας, τί ἄλλο πράττομεν ἢ νὰ προβάλλωμεν τὴν ἀκηδῖαν τῆς ψυχῆς; δὲν εἶναι αὕτη ἡ θεωρία τοῦ Στάλ περὶ τοῦ θανάτου, ἣν ἐφαρμόζομεν τοῖς ἄλλοις μετὰ πλείστης ὀσης προθυμίας ἐπειδὴ συνάμα δὲν ὀκνοῦμεν νὰ τὴν ἀναστρέψωμεν πρὸς ἡμέτερον ὄφελος, πεπειθότες ὅτι σωφρονέστεροι ἐκείνου ὄντες, δὲν θέλομεν ὑποπέσειν εἰς τὰ αὐτὰ ἁμαρτήματα, καὶ ὑπὸ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ διδασχθέντες θέλομεν ἀποφύγειν τοὺς σκοπέλους καθ' ὧν ἄλλοι ἀπερισκέπτως προσέκρουσαν καὶ ἐναυάγησαν;

Οἱ τεθνεῶτες ἔχουσι τῇ ἀληθείᾳ τοῦτο τοῦλάχιστον τὸ πλεονέκτημα, τὸ νὰ μὴ παρευρίσκωνται, καὶ νὰ μὴ ἀκούωσι τὰς ἀνοήτους, παρκακίρους καὶ ἀνωφελεῖς μεμψιμοιρίας; δὲν εἶναι παρόντες, ὅπως μᾶς δώσωσιν ἀπάντησιν καὶ τούτῳ εὐκόλως καταχρώμεθα ἄνευ τῆς ἐλάχιστης εὐλαβείας, βέβαιοι ὄντες ὅτι ἡμεῖς θὰ ἔχωμεν τὸν τελευταῖον λόγον. Ὅθεν πόσον ὀλίγον κηδόμεθα ἀπόντος, οὐδέποτε πλέον ἐπανελευσομένου, καὶ τί δὲν ἐπινοοῦμεν ἵνα καλῶς πεισθῶμεν, ὅτι ἐάν ἀπέθανεν, ἐκεῖνος εἶναι ὁ αἷτιος, ὁ μόνος αἷτιος τοῦ θανάτου του! ἤθελεν ἔτι εἶναι πλήρης ἡμερῶν ἐάν μὲ ἤκουεν, ἐάν ἔδιδε προσοχὴν εἰς τὰς συμβουλὰς τῶν φίλων του, ἐάν μετεχειρίζετο τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φάρμακον, ἢ τὰν ἄπαλιν, ἐάν προσεκάλει τὸν ἰατρὸν τοῦτον καὶ οὐχὶ ἐκεῖνον, ὡς ἐγκαίρως ἐνουθετήθη. Ἴδου τί ἕκαστος λέγει περὶ τοῦ φερέτρου αὐτοῦ.

Ἐν ταύτῳ καὶ ὁ ἰατρὸς γίνεται ὑπεύθυνος; δὲν ἔκαμεν ὀρθὴν διάγνωσιν,

ἢ ἐθεράπευσε τὴν νόσον ἐναντίον τῶν κανόνων· ἔδειξεν ἀμέλειαν ἢ ἀμάθειαν· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀπὸ τοῦ ἰατροῦ ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν μακαρίτην, αἰτιώμενοι αὐθις αὐτὸν, καὶ ἐπιμένοντες ἵνα ἐξελέγξωμεν αὐτὸν αὐτοκτόνον, εἰ μὴ ἐκουσίως τοῦλάχιστον ἐξ ἀφροσύνης.

Ἡ ἰδιοτροπία αὕτη βεβαίως δὲν διέλαθε τὸ διορατικόν, τὴν γνῶσιν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας τῶν μεγάλων ἱεροκλήρων· αὐτῶ, λέγει ὁ Massillon, ἀπέθκνον οἱ πλησίον, οἱ φίλοι ὑμῶν, πάντες ὅσων εἶδατε τὴν τελευταίαν· ἢ ταχύτης τοῦ θανάτου πάντων ἐξέπλητξε τὰ μέγιστα ὑμᾶς· ἐζητήσατε τὰ αἷτια αὐτοῦ ἐν τῇ ἀπερισκεψίᾳ τοῦ ἀσθενοῦς, ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν φαρμάκων, κτλ., ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τινὰς ἀναπτύξεις εἰς ὅσα μόνις ἐπετρέπετο τῷ ἱεροκλήρῳ νὰ ἐνδείξῃ ἕνεκα τῆς σεμνοπρεπείας τοῦ ἄμβωνος.

Ἐνδεχόμενον εἶναι ὅτι μέρος τῶν ἀποθνησκόντων ὀλιγώρησαν τῆς υγείας αὐτῶν, καὶ εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον ἀξιοὶ τῶν προσαπτομένων αὐτοῖς ἐλέγχων· πλὴν οὐδεὶς μένει ἀπηλλαγμένος αὐτῶν· οὐδὲν ὠφελεῖ οἶονδήποτε τὸ ν' ἀποφεύγῃ πᾶσαν ἀκολασίαν καὶ τὰς καταχρήσεις ἐν τῇ διαρκείᾳ βίου λιτοῦ, ἡρέμου καὶ σώφρονος· πάντες ἀνεξαιρέτως θὰ φανῶσιν ἔνοχοι ἐνώπιον δικαστῶν πολλῶ μᾶλλον αὐστηρῶν, διότι τρέμουν μὴ πάθωσι τὴν αὐτὴν τύχην. Καὶ ἂν εἶχον πρὸς ὑπεράσπισίν των τοὺς ἀρίστους τῆς οἰκουμένης δικηγόρους, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξέλθωσιν ἐκ τῶν ἀφορήτων τούτων διαποριῶν, ἐκ τῶν δολίων τούτων διλημμάτων, ἐν οἷς περικλείονται, χωρὶς ν' ἀφίηται αὐτοῖς οὐδεμία διέξοδος; πᾶν τι ἰσχύει ἐπίσης κατ' αὐτῶν, καὶ τὸ ὑπὲρ καὶ τὸ κατὰ, τὰ ὄπλα ὧν ποιοῦμεν χρῆσιν εἰς πάντα δίστομα· ἦτο ἀδηράγος, ἢ ἦσθιε μόνον ἵνα μὴ ἀποθάνῃ τῆς πείνης· δὲν ἐψυχχωγεῖτο ἀρκοῦντως, ἢ ἐθήρευε τὰς διασκεδάσεις ὑπὲρ τὸ δέον· εἰργάζετο ὑπερμέτρως, ἢ ἔζη ἐν ἀργίᾳ. Εἰς τὴν ἡλικίαν του, καὶ μάλιστα ὑπόνοσος ὧν, τίς ἢ ἀνάγκη, ἐρωτῶσας, νὰ ἐξέλθῃ καὶ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν λέσχην, εἰς τὸ συμπόσιον, εἰς τὴν ἐσπερίδα; δικτὶ δὲν ἔμενεν ἡσυχος ἐν τῷ κοιτῶνί του, πλησίον τῆς θερμάστρας, ἀντὶ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ θεάτρον, ἢ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐν τοσοῦτῳ ψυχρῷ ἢ θερμῷ καιρῷ, ἐν τόσῳ ξηρῷ ἢ ὑγρῷ ἀτμοσφαίρᾳ; ὅταν γηράσῃ τις, ἢ ὅταν φθάσῃ εἰς τινὰ ἡλικίαν δὲν διανοεῖται πλέον τὸ νεανιεύεσθαι· ἄλλοι πάλιν θὰ εἴπωσι δικτὶ ἐκλείετο ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ δὲν ἐκινεῖτο διόλου; ὁ εἰς τὸν ἐλέγχει διὰ τοῦτο, ἕτερος δι' ἄλλο, ἕκαστος κατὰ τὴν φαντασίαν, κατὰ τὸ δοκοῦν, κατὰ τὴν ἰδιοτροπίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντες ἀνειδίζουσι τι αὐτῷ.

Αὕτη εἶναι ἡ ἐπίτομος καὶ λίαν ἐξημβλημένη σκιαγραφία τῶν πικρῶν ἐλέγχων, δι' ὧν διώκομεν τοὺς δυστυχεῖς πράξαντας τὸ ἀσυγχώρητον ἔγκλημα, οὕτως εἰπεῖν, κακούργημα, καθ' ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ ν' ἀποθάνωσι, καὶ νὰ ἐπιδείξωσιν ἡμῖν τὸν θάνατον, ἐν τόσον ἀποστρεφόμεθα.

Ἄν καὶ ταιχῦτα τὰ αἰσθήματα ἡμῶν, οὐχ ἥττον δὲν προέρχοντα

ἐξ ἐνδομύχου τινός μίσους ἢ μνησικακίας κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπιστρέφοντες περιφιλαύτως ἐπὶ ἑαυτοῦς, ἀπλῶς χάριν τῆς φιλοζωίας, ἐν τῷ κρυπτῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διαμαρτυρηθῶμεν κατὰ λυπηροῦ προκαθεστῶτος, κατὰ κακοῦ παραδείγματος, καὶ νὰ ἐξασφαλίσωμεν ἑαυτοῖς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ τὴν προνομίαν μακρᾶς ἀναβολῆς ἢ ἐξαίρεσέως τινος, εἰμὴ ἀορίστου τοῦλάχιστον προσωρινῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ προσωρινὸν τοῦτο κολακευόμεθα νὰ ᾖ πολυχρόνιον.

B'

Ὅσον μοχθηρὰ καὶ ἂν ᾦσιν αἱ τοιαῦται φιλονικεῖαι, δὲν οἰκτείρω πολὺ τοὺς ἀποβιώσαντας, οὐδὲν φθάνει μέχρις αὐτῶν ἐν τῷ βῆθει τοῦ τάφου, οὐδὲν οὐκέτι παράττει τὴν αἰώνιον ἀνάπαυσιν αὐτῶν· περισσότερο πρέπει νὰ οἰκτείρωμεν τοὺς νοσοῦντας, οὓς μεταχειρίζομεθα διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Οὗτοι ἀληθῶς ἀκούουσι πάνυ καλῶς, καὶ οὐχὶ ἄνευ θλίψεως καὶ πικρίας, αὐτὴν ταύτην τὴν γλῶσσαν ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν γνωρίμων καὶ φίλων των, εὖ ἔχόντων, ἀλλὰ ζητούντων νὰ ἐνθαρρυνθῶσι διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου, καὶ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ ἀτυχοῦς ἀσθενοῦς, κατὰ τοῦ φόβου τῶν αὐτῶν δεινῶν καὶ τῶν αὐτῶν ὀδυνῶν. Ὅπως δὲν ἐπιθυμοῦμεν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, νὰ εὐρεθῶμεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ τεθνεῶτος, οὕτως ἐπίσης δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ εὐρεθῶμεν εἰς παρομοίαν τοῦ πάσχοντος κατάστασιν· ὅθεν ἐπιμελούμεθα ν' ἀνακαλύψωμεν κατὰ τί ἔπταισεν ὁ ἀσθενής, ὡς καὶ ὁ ἀποθανὼν, πάντοτε ἕνεκα τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ διακρίνωμεν τρόπον τινὰ τὸ ἡμέτερον συμφέρον ἀπὸ τοῦ συμφέροντος ἐκείνου, καὶ ἵνα διατηρήσωμεν, εἰ δυνατὸν, τὴν αὐταπάτην μακροῦ τινος προνομίου.

Ἡ συμπάθεια πρὸς τοὺς πάσχοντας ἔχει τι δυσφορώτερον ἢ ἡ πρὸς τοὺς ἤδη μεταστάντας· ἐνώπιον τοῦ ἀσθενοῦς αὕτη ἐπιβάλλεται ἡμῖν ζωηρότερα, ἵνα μὴ ἐκληφθῶμεν ὡς ἀναίσθητοι, ὡς χωρεῖ ἀπόφθεγμα τοῦ Vaubergues, οὐχὶ λίαν κολακευτικὸν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, ἀλλ' ἐκφράζον ἱκανῶς τὴν ἀλήθειαν: «ὄνειδίζομεν τοὺς δυστυχεῖς, λέγει ὁ ὀξύνοος οὗτος ἠθογράφος, ἵνα ἀπέχωμεν ἀπὸ τοῦ οἰκτεῖρειν αὐτούς». Ὅπως ἐφαρμογὰς λαμβάνει τὸ λυπηρὸν τοῦτο ἀπόφθεγμα κατὰ πάσας τὰς τάξεις τῆς ἡμετέρας κοινωνίας, κατὰ πάντα τὰ εἶδη τῶν συμφορῶν, ἀπὸ τοῦ ἐκθρονηθέντος ἡγεμόνος, μέχρι τοῦ λιμώττοντος ἐπαίτου, μέχρι τοῦ ἀσθενοῦς, τοῦ πάσχοντος ἐν τῇ κλίνῃ του! Εἰς πόσας συζητήσεις ἐμπίπτει ὁ ἔκπτωτος βασιλεὺς, ὁ πρῶην ὑπουργός, τοῦ ὁποίου πάσας τὰς πράξεις, πρὸ τῆς πτώσεώς του, ἐπεδοκιμάζομεν, τοῦ ὁποίου ἐξελιπαροῦμεν καὶ ἀπελαύομεν τὰ εὐεργετήματα, προσκολληθέντες εἰς τὴν τύχην του!

Ἦδη πόσα σφάλματα τοῖς προσάπτομεν ὕστερον, ἵνα δικαιολογηθῶμεν ἐνώπιον ἡμῶν αὐτῶν ὅτι τοὺς ἐγκατελίπομεν ζητήσαντες τύχην ἀλλαχοῦ.

πρόκειται ὁ λόγος περὶ πλουσίου ἐκπεσόντος εἰς πενίαν ; πόσον εἴμεθα ἀνάληγτοι, μεμφόμενοι τὴν παλαιάν του πολυτέλειαν, τὴν προτέραν περὶ τὸν βίον παρασκευὴν, τὰ παίγνια ἅτινα ἔπαιζε, τὰς κερδοσκοπίας ἃς ἐπεχειρήσατο ! οὐχ ἦττον αὐστηροὶ φαινόμεθα πρὸς δυσπραγίας ἦττον περιφανεῖς· ἂν δυστυχίῃ ταπεινὸς ἀστὸς ἢ μικρέμπορος, μετὰ πόσης δριμύτητος ἐλέγχωμεν αὐτὸν ὡς αὐτουργὸν τῆς δυστυχίας του ! κατηγοροῦμεν αὐτὸν ἐπὶ ἀταξίᾳ, ἀκρισίᾳ καὶ σπατάλῃ· μεμφόμεθα ὡς πλημμέλημα τὴν ἐλαχίστην τέρψιν, τὴν παραμικρὰν δαπάνην, ἄθυρμα ἀγορασθὲν διὰ τὰ τέκνα του, καὶ ταῦτα ἵνα μὴ ἀναγκασθῶμεν νὰ τὸν οἰκτείρωμεν, ἰδίως δὲ ἵνα μὴ βοηθήσωμεν αὐτῷ· πρὸς τούτοις, διατί ἐνυμφεύθη, διατί ἐγέννησε τέκνα καὶ τόσον πολλὰ τέκνα ; ὅταν δὲν εἶναι τις πλούσιος, οὕτω δὲν προσφέρεται.

Ἡ αὐτὴ ἀγωγὴ, οἱ αὐτοὶ λογισμοὶ παρασύρουν ἡμᾶς καὶ πρὸς τὴν ἄλλην τάξιν τῶν ταλαιπώρων, δηλαδὴ τῶν ἀσθενῶν· ζητοῦμεν καλῶς νὰ τοὺς ἀποδείξωμεν, νὰ τοὺς ἀναγκάσωμεν ὅπως αὐτοὶ ὁμολογήσωσι, πρὶν ἢ ἀποχωρισθῶμεν, ὅτι ἔπραξαν μεγίστην τινὰ λουνεσίαν, ἀσύγγνωστόν τινὰ ἀπερισκεψίαν, ὅτι ἐκουσίως ἐφθείρην τὴν υἰγίειαν αὐτῶν, καὶ τέλος πάντων, ἐάντι ἀσθενῶσιν, ἐὰν εὐρίσκωνται ἐπὶ ὀδυνηρᾶς κλίνης, τοῦτο προῆλθε, καθὼς καὶ διὰ τοὺς ἐν τῷ τάφῳ κειμένους, ἐξ ἰδίου ἁμαρτήματος καὶ ἀποκλειστικῶς αὐτοὶ οὗτοί εἰσιν αἵτιοι τοῦ κακοῦ. Διὸ τοὺς ἐπιπλήττομεν μᾶλλον ἢ ἦττον σκληρῶς ὡς ἄφρονα παιδία, ὑποπεσόντα εἰς μεγάλην τινὰ ἀνοησίαν, ἧς δικαίως δίκην δίδουσιν, ἀλλ' ἤδη ὄψε ἵνα μετανοήσωσι δι' αὐτήν.

Ὁ αὐτὸς ἠθογράφος ἄριστα ἐπίσης ἀπεικόνισε τὴν ἰδιοτροπίαν ταύτην δι' ὀλίγων λόγων, ἀλλὰ ζωηρῶν καὶ λίαν δηκτικῶν : « ἂν ἄνθρωπός τις συχνὰ ἀσθενῇ, καὶ φαγὼν ἐν κεράσιον κατακροῖζεται, τὴν ἐπχύριον, βεβαίως δὲν θέλομεν λείψει νὰ τῷ εἴπωμεν πρὸς παρηγορίαν του ὅτι ἐκεῖνος πταίει »· οὕτω συχνότατα ἀναμιγνύονται μετὰ τῶν ἡμετέρων παραμυθιῶν, μετὰ τῆς διαλειπούσης ἐκφράσεως τῆς ἡμετέρας συμπαθείας, ἐπιπλήξεις καὶ ἐπιτιμῆσεις ὅλως ἄτοποι κατὰ τοιαύτην περίστασιν, ἔστω καὶ ἂν ὧσιν ἐντελῶς δεδικοιολογημένοι· πόσον αὐστηροὶ φαινόμεθα δι' ἐν κεράσιον, ἀκαίρως φαγωθέν, ἢ δι' ἐν ποτήριον σακχαρώδους ὕδατος ἐν κακῇ ὥρᾳ ληφθέν ! τί δὲ θέλομεν εἰπεῖν ὅτε πρόκειται περὶ παγωτοῦ !

Ἐν τούτοις ὁ δύσμοιρος νοσῶν, ἀκούων παραμοίας ὀμιλίας, μᾶλλον ἢ ἦττον ταραττεται· εὐρίσκεται ἐξησθενωμένος, κακῶς ἀπολογεῖται· ὅθεν ἀρκετὰ εὐκόλως κατορθοῦμεν νὰ τὸν πείσωμεν ὀλοσχερῶς, ἢ ὡς ἔγγιστα, ὅτι πταίει· ὥστε, ἀντὶ παραμυθίας, τὸν ἀφίνομεν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἰδέας ταύτης, μεστῆς ἀνίας, ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐξήρτητο τὸ καλῶς ἔχειν, καὶ δὲν πάσχει ἄλλο κκκὸν ἢ ὅ,τι ἐκουσίως ἐβουλήθη νὰ πάθῃ. Τότε ἀπερχόμεθα ἐντεθαρρημένοι, αὐτάρεσκοι, ὡς ὅτε πρόκειται περὶ τῶν νεκρῶν, παραβάλλοντες πρὸς τὴν ἀφροσύνην τῶν ἄλλοτρίων τὴν φρόνησιν τῶν ἡμετέρων πράξεων, τὴν δίκαιαν ἢ ἀκολουθοῦμεν, καὶ τὴν κρᾶσιν ἡμῶν. Οὕτω λοιπὸν τὸ οὐαὶ τοῖς

νενικημένοις συνηθίζεται μάλλον ἢ ἦττον οὐχὶ μόνον πρὸς λαοὺς ἡττημένους, ἀλλὰ πρὸς πάντας τοὺς δυστυχεῖς, πρὸς πάντα τὰ θύματα, οἰκδήποτε, τῶν μεταβολῶν τῆς τύχης. Πλὴν, χάρις εἰς τὴν μανίαν νὰ μὴ βλέπωμεν πανταχοῦ εἰμὴ νεκροὺς καὶ νοσοῦντας συνεπείᾳ ἀμαρτημάτων ἅτινα ἦτο τόσο εὐκόλον, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ν' ἀποφύγῃσι, καταντᾷ τις σχεδὸν νὰ χάρισῃ ἐνδομύχως ἐκυτῷ εἰδὸς τι διπλώματος ἀσυλίας καὶ αἰωνιότητος, ἢ τοῦλάχιστον φθάσωμεν εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ νόσος καὶ ὁ θάνατος, ἅτινα εἰς τοὺς λοιποὺς εἶναι σύνθητες καὶ καθημερινὸν συμβᾶν, δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν εὐκόλον λαβὴν ἐπὶ ἀνθρώπων ἰσχυρῶν καὶ ῥωμαλέων ὡς ἡμεῖς:

Ἡ τῶν ἄλλων ἀποβίωσις παρουσιάζεται ἡμῖν ὡς φυσικώτατον φαινόμενον τοῦ κόσμου τούτου· δι' ὅσον δὲ ἀφορᾷ ἡμᾶς, καὶ προβεβηκότας τὴν ἡλικίαν, φαίνεται ἡμῖν ὁ θάνατος ὅλως ἐναντίος εἰς τὸν τακτικὸν ῥοῦν τῶν πραγμάτων, καὶ ὡς ἀληθῆς ἀναστροφή τῶν νόμων τῆς φύσεως. Ἄστειά εἶναι, ἀλλὰ καὶ πόσον ἀληθῆς, ἡ εὐφυῆς αὕτη ὀξύπειρα τοῦ Xavier de Maistre, τοῦ συγγραφέως τῆς ανυκτερινῆς ὁδοιπορείας κύκλῳ τοῦ κοιτωνός μου! » « Καὶ πῶς! θ' ἀποθάνω » ἐγὼ ὁ λαλῶν, ἐγὼ ὁ κατανοῶν ἐμαυτὸν, ὁ ἀπτόμενος ἐμαυτοῦ, ἐνδέχεται ν' ἀποθάνω; δυσκολεύομαι κάπως νὰ πιστεύσω τοῦτο, διότι τέλος πάντων νὰν οἱ λοιποὶ ἀποθνήσκωσι, τοῦτο εἶναι φυσικώτατον, καὶ τοῦτο καθημερινῶς νβλέπομεν· τοὺς βλέπομεν διαβαίνοντας, καὶ συνηθίζομεν, ἀλλὰ ν' ἀποθάνω » ἐγὼ αὐτός, ν' ἀποθάνω ἐν τῷ ἐμῷ ἀτόμῳ, τοῦτο φαίνεται μοι σχεδὸν ἀκατανόητον». ¹ Εἰς τῶν καλλίστων Γάλλων μυθιστοριογράφων, (Cherbuliez, L' Idée de Jean Téterol), γράφει ὡσαύτως περὶ ἑνὸς τῶν προσώπων του, ἡκιστα διατεθειμένου ν' ἀποθάνῃ καὶ πρὸ πάντων, ν' ἀφήσῃ εἰς ἄλλας χεῖρας τὴν διαχείρισιν τῆς οἰκίας του, τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς περιουσίας του. « Ἐπίστευεν ἀδιστακτικῶς εἰς τὸν θάνατον ὅλου τοῦ κόσμου, τοῦτο ἐννοεῖται, ἀλλ' εἰς τὸν θάνατον ἑαυτοῦ . . . ! »

Δὲν φαίνεται, ἐάν τις ὀρθῶς σκέπτηται, ὅτι ἀπ' ἐναντίας πρέπει νὰ ἐκπλήττηται ζῶν, ἐνῶ περίξ ἡμῶν τόσοι ἀποθνήσκουσιν; Καὶ πρῶτον τί παραδοξότερον τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, τοῦ γινώσκειν τὴν ἡμετέραν ταυτέτητα, τοῦ ζῆν, τοῦ αἰσθάνεσθαι, τοῦ διαλογίζεσθαι ἐν μέσῳ τοῦ σύμπαντος; « Εἶδον, λέγει ὁ St Martin, ὅτι οἱ ἄνθρωποι θαυμάζουσι διότι ἀποθνήσκουσιν, οὐδόλως δὲ θαυμάζουσι διότι ἦλθον εἰς τὸν κόσμον· ἀλλὰ τοῦτο ἰδίως ἔπρεπε μάλλον νὰ διεγείρῃ τὴν ἐκπληξιν καὶ τὸν θαύμασμον αὐτῶν »· πρὸς τοῦτοις, δὲν εἶναι ἐπίσης ἄξιον ἀπορίας τινὸς τὸ νὰ εὕρισκώμεθα ἔτι ἐν πλήρει ὑγείᾳ, ἐνῶ τόσοι ἄλλοι γνωστοὶ ἡμῖν, σύντροφοι, φίλοι, συγγενεῖς, νεώτεροι ἡμῶν, καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον εὐρωστώτεροι, ἤδη πρὸ πολλοῦ ἐξέλιπον; πῶς ἡ ἀσθένεια αὕτη, ἡ ἀφκρπκάσσα ἐκείνου, ἐφείτθη ἡμῶν; πῶς ἀπεφύγομεν τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν κίνδυνον; χάριν ποίας θαυμασίας τύχης ὑπερέβημεν τὴν ἡλικίαν ταύτην, ἣν τόσοι ἄλλοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσιν;

¹ Xavier de Maistre: Expédition nocturne autour de ma Chambre.

Γ'

Οὐχ ἦττον ἢ δυσθυμία αὕτη κατὰ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν ἐπιθανάτων δὲν διαρκεῖ ἐπὶ πολὺ. Ἀφοῦ ἄπξ διακοινωσάμενοι αὐτήν, μᾶλλον ἢ ἦττον ἀπηλλάγημεν τῆς δυσαρέστου ταύτης ταραχῆς ἧς ἐγένοντο πρόξενoi, μετ' οὐ πολὺ νέον αἰσθημα διαδέχεται πάντα τᾶλλα· τὸ τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ τοῦ οἴκτου. Θρηνοῦμεν τοὺς ἀποθανόντας· καὶ πῶς νὰ μὴ θρηνήσωμεν αὐτούς, στερηθέντας τὴν ζωὴν, ἣν τόσον φοβούμεθα ν' ἀπολέσωμεν; τὸ αἰσθημα τοῦτο εἶναι βαθύτατον καὶ ἐπὶ πάντας ἐκτείνεται, ἀδιαφόρως καὶ ἀνεξαρτήτως παντὸς ἰδικιτέρου δεσμοῦ ὡς καὶ πάσης θρησκευτικῆς θεωρίας· τὸ σέβας καὶ ὁ οἶκτος συμβαδίζουσι· δὲν ὑπάρχει τι ἀνικδημονέστερον, χλευαστικώτερον καὶ κυνικώτερον μέρους τινὸς τοῦ παρισιακοῦ ὄχλου· οὐδὲν ἦττον ὁμοῦς ἐτήρησεν ἔτι σεβασμὸν τινα, εἰμὴ πρὸς τοὺς ζῶντας, τοῦλάχιστον πρὸς τοὺς τεθνεῶτας· μακρόθεν ἄμα ἰδὼν κηδεῖαν, δὲν ὑπάρχει παιδάριον τῶν τριάδων τῶν Παρισίων, ὅπερ νὰ μὴ ἀφαιρέσῃ τὸν πῖλόν του. Κατὰ τινὰς ἐορτὰς τὰ κοιμητήρια βρίθουσιν πλήθους ἀπείρου καὶ συνεσταλμένου, εἰς τὸ ὅποιον, κατὰ πλεῖστον μέρος τοῦλάχιστον, οὐδεμία ἄλλη ἀπέμεινεν εὐλάβεια ἢ ἢ πρὸς τοὺς νεκροὺς λατρεία. Ὀμιλοῦντες περὶ τινος τεθνεῶτος, αὐτομάτως λέγομεν: «ὁ δυστυχῆς δεῖνα»· ἡ συνήθης αὕτη ἔκφρασις καλῶς δείκνυσι τὴν εὐσπλαγχνίαν ἧς οἱ νεκροὶ εἰσι τὸ ἀντικείμενον ἐκ μέρους πάντων, καὶ αὐτῶν τῶν μάλα ἀδιαφόρων.

Τὸ κύριον αἶτιον, ἢ φιλοζωία, ἢ ὁ φόβος τοῦ θανάτου, εἶναι κάλλιστα ἡμῖν ἐγνωσμένον· ἀλλὰ συνοδεύεται πρὸς τούτοις ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ ὑπὸ διαφόρων εἰκόνων καὶ πενήμιων περιστάσεων, συμβαλλουσῶν εἰς τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ὡς εἰ οἱ νεκροὶ ἠδύναντο νὰ συγκινηθῶσιν ἐξ αὐτῶν. Ἐν ὅλαις ταῖς βδελυγμαῖαις δι' ὧν περιβάλλεται ὁ θάνατος, ἢ φαντασία μᾶλλον προέχει τοῦ λόγου. Οἰκτείρομεν τοὺς νεκροὺς διὰ δεινὰ καὶ στερήσεις, οὐκέτι ὑπάρχοντα εἰς ἐκεῖνους, ἀλλὰ μόνον ἐνώπιον τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ ἡμετέρου νοῦ· ἐλσεινολογοῦμεν αὐτούς ἐνεκα τῆς ψυχρᾶς γῆς ἐν ἣ κεῖνται, ἐνεκα τῶν σκωλήκων τῶν καταβιδρωσκόντων αὐτούς, εἰ καὶ τόσον βλάπτονται ἐξ αὐτῶν, ὅσον αὐτὴ ἢ πλὰξ ἢ καλύπτουσα τὸν τάφον. Ταῦτα αἰσθηματὰ εἰσι μόνον, καὶ δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν εἰμὴ μόνον ἐν ἡμῖν, πλὴν τὰ μεταφέρομεν ἐκτὸς ἡμῶν, ἐν αὐτῇ τῇ καρδίᾳ τῶν νεκρῶν, ὡς ἂν ἢ καρδία αὐτῶν ἔπαλλεν ἔτι, ὡς ἂν εἶχομεν τὴν ἐξουσίαν νὰ ἐμψυχώσωμεν τοὺς ἐν τοῖς μνημείοις. «Οἰκτείρομεν αὐτούς, λέγει ὁ St. Evremond, διὰ πάσας ταύτας τὰς περιστάσεις, αἵτινες ἂν ὁμιλοῦμεν φρονίμως, δὲν ἀναφέρονται νεῖμὴ εἰς μόνους τοὺς ἐπιζῶντας.» Ἀφελῶς ὑποθέτομεν ὅτι ὑπὸ τούτων ἀλγοῦσιν οἱ ἀποθανόντες ἤδη, ὡς ἂν ἦσαν ζῶντες, ἐκ τούτου ἢ κυριωτάτη αἰτία τῆς συμπαιθείας ἦν αἰσθανόμενα πρὸς ἐκεῖνους.

Ἐν τοῖς ἠθικοῖς αἰσθήμασι τοῦ Ἀδάμ Σμίθ, εὐρίσκεται κεφάλαιον ἐπιγραφόμενον «περὶ τῆς συμπαθείας πρὸς τοὺς νεκροὺς», ἐνθα ἀναλύονται μετὰ τελείας γνώσεως τῆς ἡμετέρας καρδίας καὶ φαντασίας οἱ διάφοροι ἀνθρώπιναι λόγοι τῆς συμπαθείας ταύτης. «Προσβαλλόμεθα, λέγει, ὑπὸ περιστάσεων προξενουσῶν λυπηρὰς ἐντυπώσεις ἐπὶ τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων, εἰ καὶ οὐδὲν δυναμένων νὰ βλάψωσι τοὺς μεταστάντας. Θεωροῦμεν αὐτοὺς δυστυχεῖς, διότι ἐστερήθησαν τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου, τῆς ὄψεως καὶ τῆς συναναστροφῆς τῶν ἀνθρώπων, διότι εἰσι κεκλεισμένοι ἐντὸς ψυχροῦ μνήματος, ἔρμαιοι τῆς φθορᾶς, ἀμνημόνευτοι παρὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ βαθμηδὸν ἐκλείποντες ἀπὸ τῆς διανοίας καὶ τῆς ἀγάπης τῶν πλησιεστάτων φίλων. Ὅσῳ μείζων φαίνεται ἡμῖν ὁ κίνδυνος τοῦ νὰ ἔλθωσιν ἐν βραχεῖ χρόνῳ εἰς τελείαν λήθην, τόσῳ μείζων φαίνεται ἡμῖν ὁ ὀφειλόμενος αὐτοῖς φόρος ἀγάπης· ὅθεν προσπαθοῦμεν δι' ὅλων τῶν ματαίων τιμῶν καὶ ἐπιδείξεων, ἅς ἀποδίδομεν εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν, νὰ διεγείρωμεν, νὰ διακωνίσωμεν οὕτως εἰπεῖν, ἐν ἡμῖν τὸ μνημόσυνον αὐτῶν. Αὕτη ἡ ἀδυναμία πάντων τῶν ἡμετέρων συμπαθητικῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ὄσων δυνάμεθα πράξαι ὑπὲρ αὐτῶν, τὸ ἀνωφελές τῆς θλίψεως, τῆς ἀγάπης, τῶν δακρύων τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, παντὸς ὅ,τι ἐν ταῖς λοιπαῖς συμφοραῖς γίνεται παραμυθία, οὐδὲν ἄλλο προξενεῖ ἢ ν' αὐξάνῃ τὴν ιδέαν ἣν συνελάβομεν τῆς οἰκτρᾶς τῶν τύχης· ἀλλ' ὅπωςδὴποτε, ταῦτα πάντα κατ' οὐδὲν δύνανται νὰ μεταβάλωσι τὴν κατάστασιν αὐτῶν, οὐδέ νὰ ταραξῶσι τὴν βθεῖαν εἰρήνην ἐν ἣ ἀναπαύονται· ἡ ιδέα τῆς ζοφώδους καὶ αἰωνίας μελαγχολίας, ὑφ' ἧς ἡ ἡμετέρα φαντασία παριστᾷ αὐτοὺς περικυκλωμένους, δὲν ἔχει ἄλλην ἀρχὴν ἢ τὴν πλάνην τοῦ νοῦ, συνενοῦντος τῇ ἐπελθούσῃ μεταβολῇ τὴν ἐνδελεχῆ συνείδησιν τῆς μεταβολῆς ταύτης. Τιθέμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον ἐκείνων, καὶ μεταφέροντες τὰς ἡμετέρας ψυχὰς, πλήρεις ζωῆς ἐν τοῖς ἀψύχοις ἐκείνων σώμασι, φανταζόμεθα τὰς συγκινήσεις ὧν ἠθέλομεν πειραθῆ ἐν παρομοίᾳ καταστάσει». Ἴδου ἀκριβῶς τι αἰσθανόμεθα πρὸς τοὺς μεταστάντας.

Ὁμιλῶν περὶ τῶν νεκρικῶν τιμῶν, τῶν ἀποδοθεισῶν τῷ πρίγκιπι Κονδαίῳ ὁ Βοσσοῦετος μετὰ πολλῆς εὐγλωττίας λέγει: «Οὐδὲν ἄλλο λείπει ἢ ἐκεῖνος πρὸς ὃν ἀποδίδονται». Οὕτως ἐπίσης δύναται τις νὰ εἴπῃ περὶ τῆς λύπης, τῶν τυχαιωριῶν, τῶν φρικτῶν καὶ ἀηδῶν εἰκόνων τοῦ τάφου: «Οὐδὲν ἄλλο λείπει εἰμὴ ὁ αἰσθανόμενος αὐτῶν».

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ ἀποβίωσις καὶ αὐτῶν τῶν ἀδιαφόρων ἢ ἀγνώστων ἀνθρώπων δὲν ἀφίνει ἡμᾶς ἀπαθεῖς, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν θάνατον ἐχθροῦ, ὁ ἔλεος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπερισχύει ἐν τῇ ἡμετέρᾳ καρδίᾳ παντὸς ἄλλου αἰσθήματος· ἀπέθανεν, ἅς μὴ γείνη πλέον λόγος περὶ αὐτοῦ, εἰρήνη τῇ μνήμῃ αὐτοῦ, εἰρήνη τῇ σποδῷ αὐτοῦ! διὰ παρομοίων λέξεων συνήθως συγχωροῦμεν εἰς ἐχθρὸν καταβάντα εἰς τὸν τάφον, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουσι καὶ λυπηραὶ τινε; ἐξαιρέσεις, ὅτε θρησκευτικὰ ἢ πολιτικὰ πάθη παρεμβάλλονται, ὅτε τὰ

κόμματα παρκείνονται και περισώζονται διὰ τῆς ἱστορίας· τότε οὐδ' αὐτὸς ὁ θάνατος, οὐδ' ἡ παρέλευσις μακροῦ χρόνου ἰσχύουσι νὰ καταπράξωσι μίση πάντοτε ἀναγεννώμενα καὶ ἀναδεικνυόμενα αἰώνια, ἀνευ οὐδεμιᾶς αἰδοῦς τοῦ θανάτου, ὁ θρησκευτικὸς ἢ ὁ πολιτικὸς φανατισμὸς μένει ἀδιάλλακτος πρὸς ἀποτρόπαια λείψανα· ἀνοίγει, βεβηλοὶ τάφους, ρίπτει εἰς τοὺς ἀνέμους τὴν κόπην ἀνθρώπων ἤδη ἀποθανόντων πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἢ καὶ πρὸ πολλῶν αἰώνων· ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἢ τοῦ πανθέου μέγα διάστημα δὲν ὑπάρχει μέχρι τοῦ βαρκῆρου.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων σειρῶν αἰσθημάτων, ἅτινα προκαλοῦσιν ἐν ἡμῖν οἱ νεκροὶ καὶ ἅτινα ἀνωτέρω ἀνελύσαμεν, μίχ μόνη, ἡ τοῦ αἵκτου, δικαιολογεῖται· εἰς δὲ τὰς δύο ἄλλας ἐπιτιδόμεθα ἀπλῶς καὶ μόνον ἐνεκὰ τρόμου, μικροψυχίας, ἐγωισμοῦ καὶ ἀπερισκεψίας· διό, κάλλιον ἀρμύζουσιν εἰς παιδία ἢ εἰς ἄνδρας· ἀρὰ γε δὲν γνωρίζωμεν ἀρκούντως τὸ πρόσκαιρον τῆς ἡμετέρας φύσεως, ὅπως ὁ θάνατος ἄλλοτρίου μὴ προξενήσῃ ἡμῖν τοιαύτην ἐκπληξιν, ἥτις γίνεται αἴτιον, ὡς εἶδομεν, τῶσον ἀνοήτων παραλογισμῶν; ἔτι μάλλον ἀνυπόστατοί εἰσι αἱ μομφαὶ ὡς ὕστερον ἐπισωρεύομεν κατὰ τῶν ἀποθανόντων καὶ τῶν νοσούντων, ἀλλὰ μήπως πάντοτε αἴτιοί ἐσμεν τοῦ ἰδίου ἡμῶν θανάτου, καὶ μήπως ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐξήρηται νὰ ζῶμεν ἀθάνατοι;

Στῶμεν ὀλίγον ἐπιεικέστεροι, ἤττον ἐριστικοὶ πρὸς τοὺς δυστυχεῖς νεκροὺς καὶ πρὸς τοὺς ἀτυχεῖς ἀρρώστους, καὶ ἂν τῷ ὄντι ἔπραξάν τι ἄβουλον, καὶ ἂν ἀπερισκέπτως παρέβησαν κανόνα τινὰ τῆς ὑγιεινῆς, καὶ ἂν ἔπραξάν ψυχροποτήσαντες, ἐνῶ θερμῶς εἶχον, ἢ ἂν ἔτυχεν ἐσπέρας νὰ ἐξέλθωσιν ἀνευ ἐπενδύτου, ἐὰν, φεῦ, ἡμαρτον, λίαν αὐστηρὰν ποινήν τοῦ ἁμαρτήματος ἀπέτισαν· ἀλλ' ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν θέλομεν λάβει χρεῖαν, ἡμέραν τινὰ, ἐπιεικειᾶς; καίτοι δὲ φρονοῦντες ὅτι ἐσκευμένως καὶ φρονίμως λαμβάνομεν πρόνοιαν περὶ τῆς ὑγείας ἡμῶν, εἴμεθα τῶσον βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ εὐρεθῶσι φίλοι οἵτινες θὰ ἐξεύρωσι τὸν τρόπον ἵνα ὀνειδίσωσιν ἡμᾶς, καὶ θὰ ζητήσωσι νὰ ἐλέγξωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς ἁμαρτήσαντας, ὅταν φθάσῃ ἡ ἡμετέρα σειρά τοῦ νὰ κείμεθα ἀσθενεῖς, ἐπιθάνατοι ἢ νεκροί; ἄλλως τε δὲ δὲν εἶναι καθήκον ἐκάστου τὸ σπουδάζειν πάντοτε καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, καὶ ἔτι ὅτε πρόκειται περὶ τῶν κοσμικῶν τοῦ θανάτου ἐπόψεων, ἵνα τῶσον ἤκιστα παραληρῶμεν, ὅσον ἐνοχλητικῆ καὶ φοβερᾶ καὶ ἂν ἢ ἡ εἰκὼν θανάτου ἄλλοτρίου, ἰδίως δὲ τοῦ προκειμένου ἡμῖν αὐτοῖς;

Ἐν Μασσαλίᾳ, κατὰ Ἰανουάριον 1880.

S. A. B.